

A. BUTKUS

GYVŪNINĖS PRAVARDĖS

Gyvūninėmis vadinamos žmonių pravardės, kurių apeliatyvas ar pamatinis žodis (o dūrinių – vienas iš sandų) yra gyvūno pavadinimas. Straipsniui panaudotos 856 tokios pravardės iš visų etnografinių Lietuvos sričių. Jos sudaro 12,2% visų autoriaus surinktų pravardžių. Daugiau gyvūninių pravardžių turi žemaičiai (15,5%) ir užnemuniečiai (14,9%), mažiau – dzūkai (9,5%) su rytų aukštaičiais (11,3%). Vidurio lietuviams šis procentas artimas vidutiniam (12,1%).

Dauguma gyvūninių pravardžių yra metaforinės – jose glūdi kokių nors žmogaus ir gyvūno savybių gretinimas: metafora atrenka pagrindinio subjekto savybes, teigdamą apie jį tai, kas paprastai būdinga šalutiniam, šiuo atveju gyvūnui. Tokios pravardės yra dvejopos¹. Savybių lyginimas dažniausiai nėra ekvivalentiškas – žmogus neturės meškos stiprybės ar kiškio greitumo²; sutampa tik nedidelė savybių dalis (pvz., plaukų spalva, eisenos ypatumai ir pan.).

Iš viso gyvūnijos pasaulio daugiausia panašumų lietuviai išvelgia tarp žmogaus ir žinduolių, kiek mažiau – tarp žmogaus ir paukščių. Įprasčiausia duoti pravardes, kurių apeliatyvas yra viso gyvūno pavadinimas – metoniminės pravardės tesudaro 1,6% (žr. 1 lentelę). Darybos požiūriu dauguma gyvūninių pravardžių yra pirminės (72,4%), t. y. turinčios zooapeliatyvą³.

Aptariamųjų pravardžių motyvacijos įvairovė tokia pat, kaip ir kitų pravardžių, skiriasi tik motyvų hierarchija ir proporcijomis (žr. 2 lentelę). Apie pusę gyvūninių pravardžių (48,1%) apibūdina fizinės asmens ypatybes, iš jų 72,1% – išvaizdą, 14,6% – kalbą (kalbėjimo greitį, balso tembrą ir kt.) ir 13,3% – eisena, judesius, judrumą. Būdą ir veiklą nusakančių pravardžių yra maždaug tiek pat – atitinka-

¹ Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды. — В кн.: Языковая номинация (виды наименований). М., 1977, с. 201.

² Росинене Г. Характеристика человека зоонимами в литовском языке. Автореф. канд. дис. — В., 1978, с. 3.

³ Pirminėmis autorius laiko ir tokias vienažodes pravardes, kurių apeliatyvai yra gyvūninės reikšmės derivatai: *kupranugaris*, *pelėda*. Todėl pirminėmis laikytinos ir pravardės, kilusios iš deminutyvų: *Meškelė*, *Kiškiokas*. Derivatai yra pravardės, padarytos iš asmenvardžio (*Kiškiokas* : *Kiškis* 'tėvo pravardė') arba neturinčios atitinkamos reikšmės apeliatyvo (*Šamaūsis*, *Viščius*, *Beždžionis*).

Pravardžių apeliatyvų reikšmės (%)

Apeliatyvų reikšmės	Rytų aukštaičiai	Užnemunė	Vidurio Lietuva	Žemaičiai	Dzūkai	Visa Lietuva
Žinduoliai	45,4	57,6	60,5	42,6	59,6	50,0
Paukščiai	39,1	30,0	22,1	36,8	25,5	34,5
Vabzdžiai	6,0	4,9	13,9	9,2	8,5	7,0
Žuvis	4,2	3,8	1,2	3,4	2,1	3,6
Ropliai	2,7	1,6	2,3	4,6	4,3	2,7
Kirmėlės	0,4	0,5	—	2,3	—	0,6
Kūno dalys	2,2	1,6	—	1,1	—	1,6

mai 11,9% ir 11,7%, nors įvairiuose Lietuvos kraštuose jų vieta motyvų penketuke skiriasi: po fizinių ypatybių charakteris labiausiai „užkliūva“ vidurio lietuviams, dzūkams ir žemaičiams. Veiklai pirmenybę teikia užnemuniečiai ir rytų aukštai-

2 lentelė

Pravardžių davimo motyvai (%)

Eil. Nr.	Motyvo pobūdis	Rytų aukštaičiai	Užnemunė	Vidurio Lietuva	Žemaičiai	Dzūkai	Visa Lietuva
1	Fizinės ypatyb.	43,6	54,9	50,0	62,3	36,2	48,1
	a) išvaizda	68,0	81,2	74,4	72,2	58,8	72,1
	b) kalba	16,3	11,9	11,6	14,8	17,7	14,6
	c) kinet. ypatyb.	15,7	6,9	14,0	13,0	23,5	13,3
2	Būdas	9,1	12,5	19,8	14,9	17,0	11,9
3	Veikla	13,5	13,6	8,1	4,6	6,4	11,7
4	Tėvavardis	11,1	1,1	1,2	1,1	8,5	6,8
5	Asociacijos	5,5	5,4	8,1	2,3	8,5	5,6
6	Pertaras	6,4	1,6	4,7	5,7	8,5	5,3
7	Nuotykis	2,9	1,6	—	—	2,1	2,0
8	Gyvenamoji vieta	1,8	2,7	—	2,3	4,3	2,0
9	Kiti motyvai	0,4	2,2	5,8	1,1	—	1,4
10	Nenurodyti ar neaiškūs	5,7	4,4	2,3	5,7	8,5	5,2

čiai, o dzūkams ši ypatybė nepatenka net į penketuką. Tėvavardinės gyvūninės pravardės būdingos rytų aukštaičiams ir dzūkams, kitur jos retos.

Toliau, kaip būdingiausias, apžvelgsime penkias pirmąsias motyvų grupes.

1. Fizinės ypatybės

1.1. Išvaizda

1.1.1. Ūgis. Ši ypatybė yra dažniausiai charakterizuojama (32% išvaizdos pravardžių). Vos ne trys ketvirtadaliai pravardžių duota mažaūgiams; jie dažniau gauna paukštinėms pravardes: *Balañdis* Klm, *Gaigalukas* Al, *Gaidys* Mlt, *Gaidukas* Kps, *Kielė* Mlt, *Kielikė* Prn, *Kurapkà* Kn, Ut, Zr, *Špòkas* Zr, *Vištýtė* Ut, *Vieversiuukas* Rk, *Žąsinas* Ukm, *Žvirblis* Prn, Zr. Dalis pravardžių parinkta pagal papildomą ypatybę: *Gaidziukas* (nervingas)* Ukm, *Gaidys* (mėgsta nurodinėti)* Kš, *Kurapkà* (smulkus, landus)* Zr, *Kùrkė* (susivėlusi, pasipūtusi)* Kps, *Lekòrnis Gaidukas* (judrus)* Al, *Pėmpė* (ilganosis, akiniuotas)* Mžk, *Vištà* (dėl eisenos)* An, *Vištýtė* (kvailoka)* Zr, *Žvirblis* (liesas)* Ut.

Rečiau žemaūgių pravardėmis eina žvėrių pavadinimai: *Barsukas* Jnš, *Kirstukas* Zr, *Kiškis* Mlt, Ut, *Ožkà* Ps, *Pacukas* Kn, Šk, Šl, *Peliukas* Ps, Zr, *Šėškas* Mlt; su papildoma motyvacija; vikrūs: *Barsukas* (nosis lenkta)* Rk, *Jenòtas* Ign, *Šėškas* Mlt, Prn, *Voveraitė* Mlt; stori: *Mėškis* Ut, *Kùrmis* (trumpakaklis)* Ps, *Kuinas* (didelės galvos)* An.

Kitos pravardės: *Bitėlė* (judrus, darbštus)* Mžk, *Blusys* Ukm, *Èrkė* (stora)* Šk, *Mùsė* Jnš, *Mùsės Kanòpa* Šk, *Úodas* (liesas)* Jnš, Ukm, *Utėlė* Klm, *Vařlius* Kps, *Varlių Diedukas* Mlt.

Pravardžių, kurių davimo priežastis būtų tik aukštas pravardžiuojamojo ūgis, užrašyta nedaug: *Brėdis* Mlt, Pls, Rk, Šk, *Kengūrà* Mžk, *Lydekà* Zr, *Žirafà* Kps, Mlt. Užtat kur kas daugiau tokių, kurių motyvais nurodytos dvi ypatybės – aukštumas ir liesumas resp. lieknumas: *Garniukas* Šk, *Gėrvė* (ilgakaklė)* Pn, *Gõnčas* Šlu, *Silėkė* Rk, Kps, *Sliėkas* Mlt, *Strùtis* Rk, *Šárka* Rk, *Úodas* Zr; ilgakojai: *Bùsilas* Prn, *Stirna* Rk, *Žalióji Stirna* Zr; stori resp. stiprūs: *Bitininkas* (lokiškų judesių) Mžk, *Gorilà* (juodaplaukis)* Rk, *Meškà* Klm.

1.1.2. Kompleksija. Pravardžių, pabrėžiančių asmens storumą ar liesumą, yra 15,5%. Dalis šios ypatybės pravardžių yra ūgio grupėje, nes ten kompleksija, ypač liesumas, dažnai nurodoma kaip okazionalus bruožas („aukštas ir liesas“). Čia aptariamoms tik tos pravardės, kurių ryšys su ūgiu nebuvo nurodytas.

Stori: *Avipilvis* Kps, *Begemòtas* Klm, *Bùlius* Jnš, *Dramblys* Brž, Klm, Kps, Rk, *Drambliukas* An, *Drañblio Ausis* Šk, *Drañblio Káulai* Klm, *Jautėlis* Kš, *Kiaulė* Rk, *Mùlas* Kps, *Pingvinas* Mlt, *Meškà* Brž, Jnš, Klm, *Mėškinas* Al, *Meškiukas* Ut, *Mėškius* Kn, Prn, *Vanagai* (broliai) Ukm, *Vilkas* Ukm.

Liesi: *Arklis* (labai suvargęs) Šk, *Beždžiònė* (rudaplaukė)* Kps, *Bitinas* (susi-verždavęs diržu)* Zr, *Drugėlis* (vikrus)* Ps, *Kiřminas* Klm, *Kiřvarpa* Šk, *Mùsė*

* Okazionali ypatybė.

Kps, *Mùsių Vilkas* Al, *Ožkėlė* (ilgakoję)* Mlt, *Pūkėlis* Kps, *Silkė* Brž, Klm, Kps, *Šarka* Klm, *Šaŕkius* Šk, *Zylūtė* Kps, *Zuikis* Kdn, *Žiógas* Šk, *Žvirblis* Prn.

1.1.3. Veidas (25,2%). Dalis pravardžių duota pagal bendras ypatybes („panašaus veido“, „negražus“): *Gaŕnio Pavémtas* Šk, *Gorilà* Šk, *Jõršas* Mlt, *Karosà* Ut, *Kätinas* Šlu, *Málpa* Mlt, *Pacùkas* Mlt, *Šėškus* Klm, *Šėrnas* An, *Vilkas* Al, *Vištgaidis* (vyriško veido mergina) Ukm, *Zuikis* Klm.

Kitų nurodyta konkreiti ypatybė.

Akys; didumas: *Apúokas* Vlkv, *Karõsas* (išsprogusios ir paraudusios)* Kps, *Kiškis* Vrn, *Pelėda* Klm; žvairumas: *Kiškis* Mlt, Ps, *Zuikis* Akm; *Vaŕnas* (viena-akis) Brž.

- Burna: *Blezdingà* (plačiaburnė) Klm, *Čáika* (lenktų lūpų) Vlkv, *Musgaudýs* Rk, Ut, *Mùsgaudis* (išsižiojėlis) Šk, *Špõkininkas* Šk; didelių dantų: *Arkliadañtis* Šk, Zr, *Bèbras* Vlkv, *Bebriùkas* Ps; atsikišusių kaplių: *Barsùkas* Vlkv, *Bèbras* Prn, *Kiškis* Ut, Vlkv, *Krokodilas* Prn, *Triùšis* Kps, Mžk, *Zuikis* Klm, Šll.

Nosis; ilganosiai: *Dziõbas* Šr, *Kùrmis* Prn, *Pylė* Pln, *Špõkas* Rk; kumpanosiai: *Pelėdžiai* (broliai) Prn, *Súopis* Mlt, *Vānagas* Mlt, Prn, Šr, *Varniùkas* Šk; *Šėrnas* (riestanosis) Kps.

Ausys; didelės arba atlėpusios: *Beždžiõnis* Mlt, *Medūzà* Ut, *Sraibùtis* (susivijusios) Zr, *Triùšis* Mžk.

Ūsai, barzda; ūsočiai: *Kätinas* Šk, *Šāmas* Mlt, *Šamaũsis* Rs, Ut, Vlkv, Zr, *Šāpalas* Mžk, *Tarakõnas* Jon, *Žiurkė* Šr; barzdočiai: *Ožýs* Rk, *Ožkabaŕzdis* Kn.

1.1.4. Plaukai (11,8%): a) spalva; juodaplaukiai ir tamsaus gymio: *Juodóji Gulbė* Jnš, *Júodvarnis* Ps, Šk, Ukm, *Šāmas* Zr, *Várna* Klm, Rk; rudaplaukiai bei strazdanoti: *Barsùkas* Ut, *Jenòtinis* (susivėlęs)* Ps, *Kätinas* Kps, *Lāpė* Ut, *Vóveras/Vóvera* Ukm, *Vóverė* Ps, *Voverýtė* (vikrus)* Mlt; b) bendra išvaizda, šukuosena; garbanoti: *Avis* (šviesi)* Rk, *Āvinas* (stambus)* Rk, (užsispyręs)* Vlkv, *Avinėlis* Zr; kuoduoti: *Lapūtė* (meili, pataikūnė)* Trak, *Pémpė* Jnš, *Pempiõkas* An, *Póvas* (pusplikis)* Kps, *Vištà* (maža)* Klp; pasišiaušę, netvarkingi: *Gorilà* Zr, *Papūgà* Šk, *Šėrnas* Kps.

1.1.5. Kaklas (5,9%). Pravardžiuojami daugiausia ilgakakliai: *Gaidýs* Rk, *Gervakāklis* Klm, *Gėrvė* Rk, Ukm, Zr, *Gėrvė Ilgakāklis* Zr, *Gulbis* Mlt, *Žāsinas* Rk, *Žirafà* An, Jnš, Kn, Kps, Vlkv, *Žirafienė* Vlkv.

1.1.6. Rankos, kojos (2,2%); vienarankiai: *Sparniùkas* Klm, *Viensparnėlis* Mžk; riestapirščiai: *Vanagėlis* Brž; ilgakojai: *Briedis* Kps, *Bùsilas* Kš, *Garnýs* Kps, *Staŕkas* Rk, *Ūodas* Šk; kreivakojai: *Taksiùkas* (mažas)* Ps.

1.1.7. Apranga (1,7%): *Meškà* (storai rengiasi) Jnš, Jrb, Zr, *Juodà Várna* Jnš, *Juodóji Várna* Mžk.

3,7% pravardžių pateikėjai nurodė bendrą išvaizdos panašumą.

1.2. Kalba

1.2.1. Defektai; greitakalbiai: *Begemòtas* Zr, *Bitè* Klm, *Kalakùtas* Jnš, Mžk, *Lakštiņgala* Trak, *Meletà* Mžk, *Strazdēlis* Zr, *Šarkēlis* Kps, *Tētervinas* Ut, *Viļkas* Rk, *Žvirblis* Mžk; neaiškios kalbos: *Barõnas* Mlt, *Gaiġalas* Al, *Kātinās* An, *Šermuonēlis* Mžk; mikniai: *Kalakùtas* Mlt, *Kiáunè* Prn, *Tēkis* Šk; švepliai: *Kranklỹs* Rk, *Kvoktà* (:1. kvoka 'perekšlè') Mlt, *Šaršas* (: paršas) Šk.

1.2.2. Balso kokybè; stipraus, garsaus balso: *Arkliāgerklè* Vlkv, *Bikas* (:1. byk 'jautis') Zr, *Geležinis Viļkas* Vlkv, *Kranklỹs* Mžk; plonabalsiai: *Čviklỹs* Al, *Dzergõčius* (: brus. дзєрґач 'griezlè') Mlt, Šr, *Gaidỹs* An, *Kūrķè* Prn, *Mūrķa* Ukm, *Šārķa* Mlt, Ut, *Šarkūtè* Vlkv, *Vieversēlis* (mažas)* Rk, Pkr.

1.2.3. Mokantys (mėgstantys?) pamėgdžioti: *Čaiķa* (pamėgdžioja pėmpes) Šr, *Gegūtè* Pkr, Šl, *Kātinās* Kp, *Pėmpè* Ut, *Vārņa* Ut, *Zielspienis Gaidỹs* Klm.

1.2.4. Juoko panašumas: *Ramõnas Eřžilas* Jnš, *Ožķà* Klm, *Kumelỹs* Zr, *Šėrnās* Vlkv, *Vieversiũkas* Mlt, *Žirgēlis* (šokdavo įsirežusi)* Ut.

1.3. Kinetinès ypatybès

1.3.1. Eisena; krypuojanti: *Ančiũkè* (maža)* Vlkv, *Antèlè* Kn, Ut, Zr, *Āntis* (maža)* Mlt, *Antýtè* Rk, Zr, *Pingvinas* Jnš, Klm, Mžk, Šlu, *Žāsinās* Klm, Mžk, Rk, *Žasũkè* (trumpų kreivų koju)* Lzd; lèta, sunki: *Driežas* Ut, *Lokỹs* Al, *Meškà* Zr, *Mėškinās* Kps, *Sraigè* Ps; strikčiojanti: *Kišķis* Ps, *Žiõgas* Klm; kiti bruožai: *Gaidỹs* (pasipūtęs, išdidžios eisenos) Rk, *Kātinās* (tyliai vaikšto) Klm, *Triũšis* (tančiai mina) Rk, *Ūdra* (eina sulinkusi) Rk.

1.3.2. Judesiai: *Arkliagalvis* (linkčioja) Klm, *Ožķà* (šokdama spardosi) Mlt, *Pėmpienè* (skeryčiojasi) An, *Žāsinās* (timpčioja kaklą) Zr; greiti, vikrūs: *Akulà* Rk, *Gaidỹs* Mlt, *Kišķis* Mlt, Rk, *Krālikas* Mlt, *Skruzdèlũkè* (maža)* Al, *Šoklỹs* Ukm, *Uodegèlè* Mlt, *Voverýtè* Mlt; vangūs: *Kātinās* Ps, *Katiniũkas* Klm, *Meškà* Kps, *Tėlias* Rk.

2. Bũdo bruožai

2.1. Piktumas: *Bitè* Ukm, Ut, *Bjaurũsis Ančiũkas* Vlkv, *Kengūrà* Trak, *Kobrà* Jnš, Kn, Mlt, Rk, Trak, *Perķũno Bitè* Ut, *Panterà* Kn, Rd, *Šārikas* (iš zoonimo) Zr, *Šėrniũkas* Brž, *Šėšķus* Mlt, Ukm, *Šyvõji* Šk, *Širšè* Klm, *Vapsvà* Šk, *Viļkas* Brž, Ps, Trak.

2.2. Landumas, įkyrumas: *Bitũkas* Kps, *Čerepāķas* An, *Gyvātinās* Mžk, *Kiauliõtè* Ukm, *Kūrmis* Kn, *Lāpè* Klm, *Ūodas* Ps, *Viļkas* Klm, *Mũsių Viļkas* Kn.

2.3. Gudrumas, pataikavimas: *Kirstũkas* Ps, *Lāpè* Kn, Kps, Lzd, Rk, *Lāpès Snukēlis* Jnš, *Lāpinās* Kps, Rk, Vlkv, *Pifas* (iš zoonimo) An, *Šakālas* Rk.

2.4. Plepumas: *Ciũlba* (iš zoonimo) Šr, *Kalè* Jnš, *Kaliũkè* Lzd, *Sučkà* Mlt, *Lakštūtè* Rk, *Pauķštēlis* Zr, *Zylèlè* Šr.

2.5. Nuolankumas, bailumas: *Buriūtė* Pn, *Kiškis* An, Mlt, Ukm, *Teliōkas* Ut.

2.6. Gyvenimo būdas: *Perėkšlė* (namisėda) Ut, *Plunksnėnis* (jūrininkas, retai būna namie) Krtn, *Ūdra* (valkata) Klm, *Vilkūzas* (vienišius) Rk.

2.7. Įprotis, polinkis: girtuokliai: *Barsūkas* Brž, *Pacōkas* Brž, *Kirmėnis* Pln; *Kalės Lūpa* (keikūnas) Kš, *Kātinās* (laipioja stogais) Klm, *Kūosa* (skolinasi) Rk, *Pelėda* (bijojęs mirti ir naktį nemiegodavęs) Mlt.

2.8. Linksmumas: *Lakštūtė* Rk, *Mūsė* Al, *Kiškis* Mlt.

2.9. Agresyvumas: *Arklỹs* Vlkv, *Gaidỹs* Kn.

2.10. Šykštumas: *Erėlis* Zr, *Vilkė* Ukm.

3. Veikla. Šio tipo pravardės skyla į dvi grupes. Pirmąją, gausesniąją, sudaro pravardės, kurių apeliatyvas resp. pamatinis žodis reiškia veiklos objektą. Tokioms pravardėms nebūdingas metaforiškumas, todėl čia gausu derivatų. Antrajai grupei priklauso pravardės, duotos pagal elgsenos analogiją.

3.1.1. Dažnai duodamos pravardės pagal tai, ką žmogus yra gaudęs ar medžiojęs: *Bekāsas* (:1. bekas 'perkūno oželis') Mlt, *Ėžero Ešerỹs* Mžk, *Kārpis* Kn, *Karvėlnykas* Jnš, *Strazdaūskas* Zr, *Šėškas* Pn, *Šėškinis* Ukm, Ut, *Tilvikas* Šr, *Vabaliūkas* (zootechnikas) Pn, *Vařnas* Zr, *Vilkas* Mlt, *Voverė* Rk, *Zuikialėsis* Kn, *Žiuřkus* Kps, *Žuveliūkas* Zr, *Žuvinykas* Ps.

Tokias pravardės gauna ir vagys, nors dažnas jų yra vogęs tik sykį: *Avinỹkas* Vlkv, *Avinis* Prn, *Baranaūskas* Ukm, *Baraškā* Zr, *Bitinas* Zr, *Pūtė* (vištvgis) Šr, *Silkius* Rs, *Žuvėlė* (iškraustydavęs svetimus venterius) Zr.

3.1.2. Kiek mažiau pravardžių, kilusių iš pastovaus verslo objekto ar profesijos pavadinimo: *Arklialupỹs* Šk, *Arklinỹkas* Ps, *Bitėlė* Mlt, *Kiaūliaganis* Kn, *Kiaūlinis* (dirba fermoje) Kš, Mlt, Rk, *Kiškis* (medžiotojas) Jon, *Paršiōkinis* Mlt, *Paukštỹs* Rs, *Silkių Smākas* Šk, *Spenỹs* (veterinarijos dėstytojas) Mlt, *Širšinykas* (bitininkas) Šk, *Šūnalupis* Ign, *Šūninỹkas* Ukm, *Šūnų Dirėktorius* Mlt, *Ungurỹs* (brakonierius) Ut, *Vištā* (dirba paukštyne) Vlkn, *Vištrūris* (spekuliavo vištomis) Klm, *Zylỹs* (paukščių globos draugijos narys) Jon.

3.1.3. Pravardės informuoja ir apie tai, kokį gyvulį (paukštį ar žvėrelį) žmogus mėgęs ir auginęs (laikęs) namuose, ūkyje: *Avėlinis* Ukm, *Āvinas* (augino geros veislės avis) An, *Avinis* Vlkv, *Bitė* Ukm, *Gaņdras* Prn, *Jūrškās* (augino Jorkširų veislės kiaules) Šk, *Karvelinis* Kps, *Karvėlis* Kn, *Kidunė* Prn, *Kýcenkė* (laiko daug kačių) Lzd, *Kielė* Ukm, *Kumelinis* Mlt, *Kumelỹs* Ukm, *Kurapkinis* Ukm, *Kuziliūtė* (toks jo kumelės vardas) Ukm, *Nūtrija* Kps, Rk, *Ožkinỹs* Kn, *Paukštinėlis* Zr, *Paukštūkas* Šk, *Plavūkas* (toks jo arklio vardas) Ukm, *Raibarāgis* (turėjo raibų ragų aviną) Pn, *Šūnikė* Jrb, *Šūnų Karālius* Vlkv, *Triūšas* Jrb, *Vištų Onā* Ukm, *Žāsinas* Mlt.

3.1.4. Kiti motyvai: *Kurkinis* (mėgsta kalakutieną) Šk, *Meškā* (piešdavęs mešką) Mlt, *Prūsōkas* (troboj būdavę daug tarakonų) Prn, *Sliėkas* (vaikystėj imdavęs burnon sliėkus) Kš.

3.2.1. Pusę pravardžių, duotų pagal veiklos (elgsenos) analogiją, sudaro vagių pravardės; vištvagiai: *Lāpinas* Mlt, *Lapūtė* Ut, *Vānagas* Kn, Ukm; avių vagys: *Vilkas* Al, Mlt, Zr.

3.2.2. Kiti motyvai: *Bėbras* (dirba lentpjūvė) Mlt, *Bitėlė* (varo degtinę) Rk, *Briedis* (buv. skerdžius) Al, *Gaidys* (vilioja moteris) An, *Jautis* (kolūkio gyvulių sėklintojas) An, (paleistuvis) Mlt, *Lūšis* (paleistuvis) Ukm, *Vólungė* (paauglių gaujos vadeiva) Ps.

Pravardės pagal asmens veiklą ypač retai duodamos moterims – kaimo vyrai tebelieka sociališkai aktyvesni.

4. Tėvavardinės pravardės

Visos jos kilusios iš tėvų resp. senelių (rečiau – motinų) pravardžių. Daugiausia jų paveldima Rytų ir Pietų Lietuvoje.

Apie 45% pravardžių yra tokios pat, kaip ir tėvų (palikėjų), kitos turi patronimines priesagas: *Bekasiðkai* (: Bekasas) Mlt, *Oželiðkas* (: Oželis) Ukm, *Briedùkai* (: Briedis) Al, *Vanagiùkas* (: Vanagas) Ukm, *Bitýčia* (: Bitė) Ukm, *Kiškúčia* (: Kiškis) Mlt.

Tėvavardinės pravardės neturi metaforiškumo ir atlieka grynai nominatyvinę funkciją; metafora nepaveldima. Tai patvirtina tiek jų motyvacija⁴, tiek ir daryba. Pirminė, tikroji tokių pravardžių motyvacija dažnai esti užmiršta, vadinasi, nesvarbi, nereikšminga. Metaforos nykimą rodo ir derivatų gausumas. Net ir tada, kai lyties skirtumą galima išreikšti galūne (o dalis gyvūnų pavadinimų ir sudaro tokias semantines poras), pravardė turi patroniminę priesagą (pvz., *Vařnas* – duktė *Varniðtė*, ne **Vārna*). Priesaga išnyksta, pradėjus savarankišką gyvenimą.

Ištekėjusios dukterys dažniausiai pradedamos vadinti vyro asmenvardžiu (*Jonienė* – vyro vardas Jonas; *Lapienė* – vyro pravardė Lapė).

5. Asociacinės pravardės

Asociacinėmis vadinamos pravardės, kilusios iš pravardžiuojamojo asmenvardžio (vardo, pavardės, rečiau – pravardės). Jų priežastis yra fonetinis ar semantinis asmenvardžio ir pravardės apeliatyvo panašumas: *Kòzlikas* (: Kazys) Krtn, *Záičikas* (: Zajančkauskas) Mlt, *Žvirblis* (: Vorobjovas) Mlt. Pravardžių, kilusių iš fonetinių asociacijų, yra daugiau (60%). Ne zoomorfinių jų irgi daugiau⁵.

Nors tokių pravardžių apskritai nėra labai daug, asociacijos dažnai būna papildomas pravardės davimo motyvas, pvz., *Júodvarnis* – tamsaus gymio, tikroji

⁴ Ž. Markevičienė (Urbanavičiūtė) jų nelaiko motyvuotomis, nes kitaip supranta pačią motyvaciją. Žr. Urbanavičiūtė Ž., Žičkutė V. Lietuvių pravardės. – Kalbotyra, 1974, t. 26(1), p. 60.

⁵ Žr. ten pat.

pavardė *Varnas* Ukm. Asociacines pravardės labai mėgsta moksleiviai – jiems šis pravardžių tipas yra vienas gausiausių (turbūt čia daug lemia dažnas pavardės vartojimas mokykloje). Ne mažiau reikšmės tai turi ir suaugusiems – nepageidautinos asociacijos esti pagrindinis pavardės keitimo pretekstas⁶.

Pravardėmis eina 35-ių žinduolių pavadinimai (neskaitant sinonimų, kuriais buvo laikomi ir dialektizmai bei skoliniai). Iš jų dažniausios yra *Kiškis*, *Viškas*, *Kātinās*, *Lāpē*, *Meškā* (žr. 3 lentelę). Tokios pravardės paprastai apibūdina asmens išvaizdą ar charakterį. *Kiškiū* pravardžiuojami maži, atsikišusių kaplių, greiti, bailūs žmonės, rečiau – gyveną pamiškėje, *Vilkū* – pikti ar vogę avis, *Kātinu* – lėti (vangūs), taip pat ūsuoti, *Lapē* – pataikūnai, rečiau – rudaplaukiai, *Meškā* – stori, lėti, sunkios eisenos.

Nors paukščių pravardžių yra mažiau, apeliatyvų reikšmių įvairovė (35) jos nenusileidžia pirmosioms. Paukštiškomis pravardėmis įprasta vadinti mažaūgius (*Gaidys*, *Kurapkā*), krypuojančios eisenos asmenis (*Āntis*, *Pingvīnas*, *Žąsis*), jos labai parankios apibūdinti fonetinėms kalbos ypatybėms (*Kalakūtas*, *Šārka*). Dažnos pravardės yra ir *Vānagas* (kumpanosiai, vištvagiai), *Vārnas*/*Juodvarnis* (juodaplaukiai), *Gāndras* (ilgakojai), *Gėrvė* (ilgakakliai).

Pravardės, kurių apeliatyvas reiškia vabzdį, duodamos mažaūgiams. Kai kuriomis jų apibūdinami pikti (*Bitė*, *Širšė*, *Vapsvā*), liesi (*Mūsė*, *Ūodas*) ar ūsuoti (*Tarakōnas*) asmenys.

Iš žuvų pavadinimų kilusiomis pravardėmis nusakoma išvaizda: liesumas (*Silkė*), ilgi ūsai (*Šāmas*, *Šamaūsis*), negražus veidas (*Karōsas*, *Jōršas*), taip pat veiklos objektas.

Dažnos pravardės yra ir universalios: jomis gali būti apibūdinamos skirtingos ypatybės. Yra pravardžių ir su monopoliška motyvacija, pvz., *Dramblys* (storuliai), *Kobrā* (pikto būdo moterys), *Musgaudys* (išsižiojėliai), *Žirafā* (ilgakakliai) ir kt.

Pravardinės charakteristikos ne visada sutampa su vadinamųjų zoologinių metaforų modeliais, vartojamais šnekamojoje kalboje ir grožinėje literatūroje. Pavyzdžiui, „šuns“ reikšmės pravardėmis kai kada pabrėžiamas plepumas, polinkis nešioti paskalas, bet ne piktumas, „ožio“ – reta barzda ar mekenantis juokas, bet ne užsispyrimas, *Bitės* pravardei darbštumas yra okazionalus motyvas, o pagrindinis – piktumas⁷.

Asmens išvaizdai nusakyti gyvūninė pravardė dažnai parenkama pagal kelias, paprastai susijusias, ypatybes („aukštas ir liesas“, „mažas ir judrus“, „storas ir garbanotas“ ir pan.). Tvirtinti, jog viena jų yra uzualinė, o kita okazionalinė, ne visada įmanoma, nes neretai pravardė parenkama pagal šių ypatybių lygiavertį derinį.

⁶ Plg. Сталтмане В. Из истории латышских фамилий. — В кн.: Историческая ономастика. М., 1977, с. 160; žr. taip pat Короткова Т. А. Перемена фамилии. — В кн.: Этнография имен. М., 1971, с. 116.

⁷ Dar plg. Rosinienė G. Žmogaus išorinių savybių apibūdinimas kai kuriais zoomorfizmais. — Kalbotyra, 1977, t. 28(1), p. 73.

Eil. Nr.	Apeliatyvo resp. pamatinio					
	Žinduoliai		Paukščiai		Vabzdžiai	
1	Kiškis	32,1	Gaidys	18,7	Bitė	15
2	Vilkas	10,8	Antis	5,2	Uodas	8
3	Katinas	8,7	Vanagas/Varnas	4,8	Vabalas	6
4	Lapė	6,6	Žvirblis	4,3	Musė	3
5	Meška	5,1	Žąsis	3,9	Širšė	3
6	Šuo	4,8	Gandras/Šarka	3,5	Erkė	2
7	Ožys	4,5	Gervė/Pelėda/Pempė	3,0	Tarakonas	2
8	Arkllys/Avis	3,9	Balandis/Kalakutas/Paukštis/Pingvinas	2,6	Žiogas	2
9	Jautis	3,6	Špokas/Varna	2,2	Drugys	1
10	Barsukas/Žiurkė	3,0	Kurapka/Vieversys	1,7	Utėlė	1

Metaforiškos yra pravardės, charakterizuojančios asmens fizines ypatybes, būdą, gyvenamąją vietą, iš dalies veiklą. Kitos pravardės – tėvavardinės, pertarinės, asociacinės ir t. t. – neturi tertium comparationis, ir su zooapeliatyvais jas sieja grynas atsitiktinumas. Metaforos jungtis išnyksta drauge su pravardės motyvacija⁸.

Daugiau kaip keturi penktadaliai (81,4%) gyvūninių pravardžių duota vyrams, iš jų 16,6% turi pravardes, kurių apeliatyvai yra moteriškosios giminės, nors kai kurie jų, pvz., *bitė*, *gervė*, *lapė*, *meška*, *ožka*, turi semantinę porą. Kiti apeliatyvai (*gorila*, *kiaunė*, *kielė*, *kurapka*, *medūza*, *musė*, *papūga*, *pelėda*, *silkė*, *šarka*, *vapsva*, *voverė*, *žirafa*, *žuvelė*) paprastai reiškia abiejų lyčių gyvūnus. 2,2% vyrų pravardžių yra galūnių vediniai iš moteriškosios giminės apeliatyvų. Daugiausia yra *-(i)us* galūnės vedinių: *Mėškius* (: meška), *Pelėdžius* (: pelėda), *Silkius* (: silkė), *Šarki* (: šarka), *Višči* (: višta), *Žiurkus* (: žiurkė); kiek mažiau išsivesta pravardžių su galūne *-is* (*-ys*): *Beždžiōnis* (: beždžionė), *Blusys* (: blusa), *Gulbis* (: gulbė), *Pūtkis* (: pūtė, mažybiniis „vištos“ sinonimas), *Zyls* (: zylė).

7,6% moterų pravardžių turi vyriškosios giminės apeliatyvą: *barsukas*, *dramblis*, *garnys*, *kiškis*, *krokodilas*, *šakalas* ir kt. Pravardės ir apeliatyvo giminės skirtumo tėra du pavyzdžiai – *Karosà* (: karosas) ir *Šunikė* (: šuo). Pasitaiko pravardžių su asmenvardine moteriškosios giminės priesaga: *Pempienė* (: pempė), *Žirafienė* (: žirafa).

⁸ Per ekspedicijas pasitaikydavę, jog pateikėjai, nežinodami tikrųjų pravardės davimo priežasčių, mėgindavę ją „etimologizuoti“ patys, išgalvodami savus, kartais net prieštarigus motyvus. Vadinas, metafora turi potencialią atgimti.

pravardės*

žodžio reikšmės							
Žuvis		Ropliai		Kirmėlės		Kūno dalys	
Silkė	7	Kobra	5	Sliekas	2	Lapka	2
Karosas	4	Žaltys	4	Kirminas	2	Sparnas	2
Šamas (Šamaūsis)	4	Gyvatė	2	Kirvarpa	1	Skiauterėlė	1
Pūgzlys	2	Čerepakas	1			Spenys	1
Karpis	1	Driežas	1			Uodegėlė	1
Lydeka	1						

* Pravardžių su žinduolių ir paukščių reikšmės apeliatyvais nurodytas procentas, kitų – skaičius.

Gyvūninės, kaip ir daugelis kitų metaforinių pravardžių, dažniausiai turi menkinamąjį (vertinamąjį) atspalvį, kuris esti net ir tada, kai pravardė kildinama iš de-minutyvo (trečdalis mažaūgių pravardžių). Menkinamasis atspalvis išnyksta, kolektyvui užmiršus pirminę motyvaciją ir pradėjus traktuoti pravardę kaip paprasčiausią asmenvardį⁹.

NICKNAMES BASED ON THE NAMES OF ANIMALS

Summary

In the present paper several semantic groups of nicknames derived from the names of animals are observed. There are 12.2% of such nicknames. Most of them characterize human physical features: appearance, speech and motion (48.1%). Character features and human activities are also revealed (11.9% and 11.7%, respectively). A smaller group of nicknames consists of patronymic names (6.8%), which dominate in the Eastern and Southern Lithuania, and associative nicknames (5.6%).

More frequently the appellatives of the nicknames have the meaning of mammalia (50.0%), particularly *hare, wolf, cat, fox, bear*, and others. Such nicknames are given to persons on purpose to emphasize their stature, complexion or character. A smaller part of the nicknames (34.5%) coincides with birds' names: *cock, duck, raven, sparrow, goose, crane*. They point to man's small stature, waddle, hair colour, speech, and voice defects.

From the morphological point of view the better part of the nicknames (72.4%) coincides with the names of animals. Others are composed by means of word building.

⁹ Pastaba: pravardžių geografija straipsnyje nurodoma rajono tikslumu. Straipsniui naudotos tik kaimiečių pravardės. Rajonų santrumpos – kaip Lietuvių kalbos žodyne.